

PLASTICA ANTROPOMORFĂ COȚOFENI DE LA ȘEUȘA-GORGAN (JUD. ALBA)

Cristian Ioan Popa*, *Marius Mihai Ciută***

* Universitatea “1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; cristi72popa@yahoo.com

** Universitatea “Lucian Blaga” din Sibiu; mariusciuta@yahoo.com

Abstract. The archaeological site at Șeușa-Gorgan is already known through the series of reports and studies that have been devoted so far. On this occasion it is presented anthropomorphic plastic belonging by Coțofeni settlement. The statues, numbering 13, are entirely fragmented. Seven pieces come from complex (four homes and three pits, some ritual); the rest come from the cultural layer. Important is their morphology: statuettes “classic”, with body having discoid head, orant arms and flat body and statuettes apart by some details, such as those whose lower part is shaped like a rhomb or trapezoid, in a way Baden treated influence. We also note the presence of cylindrical body statuettes, very little known in the Coțofeni culture.

Anthropomorphic plastic found in the settlement of Șeușa-Gorgan, by number and morphology, but also the context in which comes form, a consignment whose study contributes to the knowledge segment of a Coțofeni culture, still deprived of systematic discoveries.

Keywords: antropomorhic statuettes, ritually, Coțofeni culture, Baden culture.

1. Introducere

Situl multistratificat de la Șeușa-Gorgan a intrat în atenția cercetărilor începând cu anul 2000, când, în urma unor cercetări arheologice de suprafață, pe măgura situată pe rama vestică a Podișului Secașelor, în dreptul orașului Alba Iulia, la altitudinea de 463 m, a fost identificată o microformă de relief cu un aspect apropiat tumulilor, pe care au fost găsite materiale ceramice aparținând culturii Coțofeni¹. Cercetările sistematice desfășurate de-a lungul a 11 campanii (2000–2010)² au dus la descoperirea unei succesiuni de locuiri pe această măgură, care încep cu cea aparținând grupului cultural Decea Mureșului³, continuă cu o locuire stabilă, de durată, Coțofeni III,

---

¹ Ciută, Gligor, 2001; *Idem*, 2003.

² O bibliografie completă privind rezultatele celor 11 campanii, vezi la Ciută, Marc, 2012 și Ciută, 2015.

³ Definirea apartenenței culturale a acestui orizont de locuire a avut o evoluție reflectată de analiza materialelor reprezentative. La debutul cercetărilor aceasta era atribuită “*culturii Tiszapolgár*” (Ciută, Gligor, 2001; *Ibidem*, 2003), apoi, cu titlu de *ipoteză de lucru*, s-a folosit sintagma “*orizont Tiszapolgár-Decea Mureșului*” (*Ibidem*, 2006, p. 275), urmând ca, ulterior, aceasta să fie definită ca aparținând pe deplin fenomenului cultural Decea Mureșului (Ciută, Marc, 2012, nota 28, cu bibliografia). În lumina ultimelor interpretări fine, această secvență de locuire a fost interpretată ca aparținând chiar finalului evoluției grupului Decea Mureșului,

urmată de mai multe locuiri sezoniere, aparținând aceleiași faze din evoluția ultimei culturi. Au fost relevate, astfel, secvențe stratigrafice de peste 2 metri grosime – care încadrează situl în categoria *tell*-urilor – precum și complexe de locuire (de suprafață și adâncite), contexte menajere și spații cu destinație ritual-cultică⁴. Deși avem de-a face cu un spațiu relativ redus, arealul locuit fiind reperat doar în zona vârfului de măgură, pe o suprafață de cca. 400 m², intensitatea locuirii din acest punct dovedește existența unor condiții excelente de habitat în preistorie, dar și un posibil caracter cultic pe care să-l fi avut locuirile eneolitice de aici.

În cadrul descoperirilor Coțofeni de la Șeușa-*Gorgan* a apărut și un număr semnificativ de statuete antropomorfe fragmentare. Fiind vorba de un lot relativ numeros în contextul plasticii de acest tip cunoscute, dar și de exemplare inedite din punct de vedere tipologic, publicarea sa nu poate fi decât binevenită, mai cu seamă că trei dintre piesele deja publicate necesită unele revizuii sau reinterpretări morfologice⁵.

2. Descrierea statuetelor

2.1. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul plat. Se păstrează partea inferioară, de forma unui disc cu dimensiunile de 3,2 x 2,9 cm. Partea din față este decorată prin două registre egale: în partea inferioară cu opt linii orizontale, iar în partea superioară cu 11 linii verticale, toate executate în tehnica *Furchenstich*. Spatele “discului” este ornamentat doar în partea superioară, spre talie, cu două linii orizontale realizate în aceeași tehnică. Pe suprafața rămasă nedecorată se observă amprenta mai multor șiruri verticale lăsate de fibrele unui băț (cenușiu închis; nisip; semifin). Contextul descoperirii: S IX/2004; □ 8; ↓ 1,55-1,60 m, Locuința 10, nivel Coțofeni; UAB, f. i. (Pl. 1/1 = 3/1).

2.2. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul plat. Se păstrează o porțiune din partea inferioară, care avea aspect discoidal ($h = 5,2$ cm). Undeva în zona superioară a fragmentului păstrat (de mijloc a piesei întregi) se distinge un detaliu care indică existența unui element morfologic greu de interpretat (braț în orantă, șold proeminent, perforație). Pe ambele fețe, întreaga suprafață este ornamentată cu înțepături neregulate (cafeniu, cu suprafața exterioară lustruită; nisip; fin). Contextul descoperirii: Locuința 1/2000, nivel 1 Coțofeni; UAB, nr. inv. E.552 (Pl. 1/2 = 3/2).

2.3. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul plat. Se conservă aproximativ jumătate din partea inferioară a piesei, de forma unui romb alungit spre bază, având colțurile rotunjite ($h = 3,8$ cm). Ambele fețe sunt bogat ornamentate. Cea exterioară beneficiază de un decor format din incizii dispuse în “triunghiuri îngropate”, flancate la partea superioară de un șir orizontal de mici incizii oblice. Sub acest motiv

---

cu contacte culturale și paralelisme cronologice cu cultura Bodrogkeresztúr (Ciută, 2015, cu bibliografia aferentă).

⁴ Ciută, 2008; *Idem*, 2010; Ciută, Marc, 2012.

⁵ Din situl Coțofeni de la Șeușa-*Gorgan* au fost ilustrate până în prezent, fără a li se preciza natura, trei statuete, respectiv două fragmente din statuete cu corpul cilindric (Ciută, Gligor, 2003, fig. 27/1-2; *Ibidem*, 2006, fig. 28/1-2) și un fragment dintr-o statueta cu corpul plat, ilustrată însă răsturnat (*Ibidem*, 2001, pl. 64/1; *Ibidem*, 2003, fig. 26/1; *Ibidem*, 2006, fig. 27/1), asupra a cărei corectă interpretare am atras deja atenția (Popa, 2012b, p. 167, nota 518).

întâlnim două benzi orizontale incizate umplute cu mici creștături verticale. Fața opusă are partea inferioară ornamentată într-un mod similar. Deasupra se desfășoară însă un motiv format din două grupe de linii verticale executate în tehnica *Furchenstich*, cu un spațiu cruțat între ele (cenușiu, cu suprafața netezită; nisip; fin). Contextul descoperirii: S VII/2004; □ 2; Groapa 7/2004, UAB, f. i. (PI. 1/3 = 3/3).

2.4. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul plat. Se păstrează o porțiune din partea inferioară ($h = 4$ cm), modelată sub forma unui trapez, probabil cu baza rotunjită. Dintre elementele anatomice se disting șoldul proeminent și talia îngustă. Decorul statuetei este incizat. Pe fața exterioară, talia este acoperită cu o bandă orizontală de linii în rețea. Șoldul este decorat cu șase linii oblice, de sub care pornesc, alte cinci linii lungi, dispuse paralel cu marginea piesei; posibil aceleași linii verticale existau și spre marginea lipsă. Pe fața opusă ornamentația începe la nivelul șoldului printr-un șir orizontal de creștături oblice, de sub care, probabil până la partea inferioară, se desfășoară un motiv format din “triunghiuri îngropate” (cenușiu; nisip și pietricele; semifin). Contextul descoperirii: S III/2001, □ 8, ↓ 1,10; Groapa 1/2001; UAB, nr. inv. E. 529 (PI. 1/4 = 3/4).

2.5. Statuetă antropomorfă, fragmentară. Din piesă se păstrează doar un fragment din cap ($h = 2,8$ cm), modelat în maniera specifică plasticii Coțofeni, având o formă discoidală (diametru = 3,5 cm) și înclinat oblic către spate. Spre marginea superioară a discului s-a practicat o perforație, vizibilă și din partea opusă, ce trebuie să redea unul dintre ochii statuetei; în zona centrală se observă o alveolare ușoară. Gâtul este înconjurat de trei linii fine orizontale, întrerupte din loc în loc (cenușiu-marونی; nisip; fin). Contextul descoperirii: S III/2001, □ 8, ↓ 0,90; Groapa 1/2001; UAB, nr. inv. E. 91 (PI. 2/1 = 4/1).

2.6. Statuetă antropomorfă, fragmentară, similară celei anterioare, dar fără elemente de decor (diametru = 3,8 cm) (cafeniu; nisip; fin). Contextul descoperirii: S X/2008; □ 2; ↓ 1,80 m; nivel Coțofeni, în apropierea Locuinței 1/2000; UAB) (PI. 2/2 = 4/2).

2.7. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul cilindric. Partea superioară este modelată sub forma unui disc alveolat în zona centrală, înclinat oblic spre fața exterioară (diametru = $2,2 \times 1,8$ cm). Corpul este cilindric ($h = 3,2$ cm; diametru = 0,9 cm), având aspectul unui mosor. Capătul opus, păstrat doar fragmentar fie era similar celui întreg, fie sub formă de “clopot” (cafeniu; nisip; semifin). Contextul descoperirii: Locuința 1/2000, nivel 1 Coțofeni; UAB, nr. inv. E. 551 (PI. 2/3 = 4/3).

2.8. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul cilindric (?). Se păstrează partea superioară, cu gâtul cilindric și capul discoidal, ușor alveolat, înclinat puțin oblic ($h = 3$ cm; diametru gât = 2 cm; diametru cap = $3,1 \times 2,3$ cm). Nu prezintă urme de decor (cafeniu și cenușiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin). Contextul descoperirii: Locuința 1/2000, nivel 1 Coțofeni; UAB, nr. inv. E. 550 (PI. 2/4 = 4/4).

2.9. Statuetă antropomorfă, fragmentară. Se păstrează doar un fragment din cap ($h =$ cca. 2,5 cm) și gât, modelat în maniera specifică plasticii Coțofeni, având o formă discoidală (diametru = cca. 3,5 cm) și înclinat oblic către spate (brun-cenușiu, cu miezul negru; nisip; semifin). Contextul descoperirii: S I/2001, ↓ 1,20–1,30 m) (PI. 5/1 = 6/1).

2.10. Statuetă antropomorfă, fragmentară. Partea păstrată aparține unui braț în orantă (l = 3,4 cm; diametru maxim = 0,8 cm) (cafeniu și cenușiu; nisip și pietricele; semifin). Contextul descoperirii: S IX/2003; □ 4; ↓ 1,30 m (**Pl. 5/2 = 6/2**).

2.11. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul cilindric. Se conservă jumătatea inferioară, cu corpul cilindric și talpa îngroșată (h = 3,6 cm; diametru corp = 1,5 cm; diametrul tălpii = 2,3 cm) (cenușiu; nisip; semifin). Contextul descoperirii: S VI/2001; □ 5; ↓ 1,20–1,30 m (**Pl. 5/3 = 6/3**).

2.12. Statuetă antropomorfă, fragmentară, din tipul cilindric. La cele două capete ale corpului avem resturile unor îngroșări, alveolate în interior (h = 5,2 cm; diametru = 1,4–1,5 cm). La partea superioară se distinge o mică proeminență ruptă, cu profilul triunghiular, care ar putea aparține bazei unui braț. Partea inferioară probabil că se termina cu o talpă lățită (cafeniu și ciocolatiu-brun, cu resturi de angobă pe alocuri; nisip; fin Contextul descoperirii: S VI bis/2001; □ 5; ↓ 0,70 m (**Pl. 5/4 = 6/4**).

2.13. Statuetă antropomorfă, fragmentară. Piesa păstrată are aspectul unui picior, cu secțiunea circulară, terminat la partea inferioară cu o talpă adusă oblic în jos dinspre vârf (h = 5,5 cm; diametru = 1,2 cm) (cafeniu; nisip; semifin). Contextul descoperirii: S IX/2003; □ 6; ↓ 0,20-0,50 m (**Pl. 5/5 = 6/5**).

3. Contextul arheologic

Contextul din care provin statuetele antropomorfe de la Șeușa diferă. Din totalul celor 13 exemplare, șapte provin din complexe, mai precis patru fiind descoperite în inventarul unor locuințe de suprafață (L 1/2000 - **Pl. 1/2; 2/3–4**; L 10/2004 - **Pl. 1/1**) iar trei în gropi (două din ele în G 1/2001 - **Pl. 1/4; 2/1**, iar un exemplar în G 7/2004 - **Pl. 1/3**). Restul statuetelor provin din stratul de cultură Coțofeni. Dacă pentru piesele care provin din locuințele amintite și pentru cele din stratul de cultură putem să luăm în calcul un context domestic, în cazul exemplarului găsit în inventarul gropii notată cu G 7/2004 trebuie avut în vedere un rol ritualic. Ne susținem afirmația în acest ultim caz pe caracterul de ansamblu al gropii respective, în fapt un puț, cu funcția de *bothros*, în care au fost descoperite și alte bunuri de inventar special, cum ar fi resturile unei structuri (placă, altar?) de tip *bucranium*, ceea ce recomandă complexul ca unul destinat, cât se poate de evident, cultului⁶. Și în cazul celor două piese din G 1/2001, trebuie avut în vedere potențialul rol ritualic, fiind vorba de o groapă de formă perfect rotundă, cuptorită, cu urme puternice de arsură în nivelurile succesive de umplere (**Fig. 2**) și cu un număr ridicat de cochilii de melci, unele cu posibile urme de prelucre.

La nivelul întregii culturi, marea majoritate a statuetelor provin din contexte neprecizate sau cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare. Atunci când contextul este menționat, ele provin fie din stratul de cultură, fie din locuințe (Unirea-Dealul Cămării⁷ sau Boarta-Cetățuie⁸). Prin urmare, plastica antropomorfă de la Șeușa aduce date importante privitoare atât la contextul propriu-zis, unele exemplare făcând parte din complexe (locuințe sau gropi), dar oferă și un context cultic pentru exemplarul

⁶ Ciută, 2008.

⁷ Ciugudean, 1983, p. 49-50, fig. 1-2; *Idem*, 2000, p. 39, pl. 117/2-3.

⁸ Dumitrașcu, Togan, 1971, p. 427, 434, pl. VI/1a-1b; 2a-2b.

din G 7/2004, deocamdată singura cu o astfel de ambianță ritualică certă, exemplarele din G 1/2001 fiind, posibil, și ele rezultatul unei depuneri ritualice, anterior astfel de descoperiri nefiind cunoscute în aria culturii Coțofeni⁹, dar care, în mod neașteptat, au fost recent documentate în zona de contact Baden-Coțofeni¹⁰.

4. Tipologie

Toate statuetele găsite în situl de la Șeușa sunt fragmentare, fiind conservate (poate doar cu o singură excepție) mai puțin de jumătate din corpul lor. Tipurile cărora le aparțin statuetele sunt cele cu brațele în orantă și din categoria cu corpul cilindric.

Din cele 13 fragmente, șapte aparțin cert tipului de statuete plate, cu brațele în orantă și capul discoidal (**PI. 1/1–4; 2/1–2; 5/1**). Lăsând la o parte capetele înclinate oblic, specifice (**PI. 2/1–2**), trebuie să remarcăm faptul că în cazul corpului modelarea părții inferioare sub forma unui disc nu a respectat canoanele Coțofeni decât în două dintre cazuri (**PI. 1/1–2**). Dar, chiar și așa, piesa de la **PI. 1/2** are o încheiere a reprezentării șoldurilor diferită, care o îndepărtează de tipul obișnuit. Mai mult de atât, două statuete prezintă partea inferioară sub forma unui romb alungit (**PI. 1/3**), cu vârful alungit sau trapez (?) (**PI. 1/4**) având șoldurile bine marcate, chiar ascuțite. Prin urmare, statuetele cu corpul plat beneficiază de o mai mare varietate tipologică decât aveam cunoștință până în prezent.

Statueta având partea inferioară terminată sub forma unui disc prezintă cele mai numeroase analogii în rândul pieselor specifice Coțofeni, descoperite la Agrișteu¹¹, Câlnic¹², Modoia¹³, Pianu de Jos¹⁴, Tibold¹⁵, Turdaș¹⁶, Unirea¹⁷ și în “colecția Orosz”¹⁸. Capul discoidal cu care se termină la partea superioară acest tip de statuete, întâlnite la Șeușa prin două fragmente tipice, având înclinația oblică și gâtul îngustat (**PI. 2/1–2**), dar și prin trei reprezentări, unele aparținând tipului cu corpul cilindric (**PI. 2/3–4; 5/1**), este de asemenea larg întâlnit în plastica antropomorfă Coțofeni, fiind prezent cert în cazul unor statuete descoperite la Agrișteu¹⁹, Boarta²⁰, Câlnic²¹, Lelicieni²²,

---

⁹ Ciugudean, 2000, p. 39.

¹⁰ În anul 2013, la Săcueni-Piersicărie (jud. Bihor), într-o așezare Baden cu influențe Coțofeni, a fost cercetată o groapă (Cx 05) ritualică ce conținea trei statuete antropomorfe, dintre care două *tipice* Coțofeni, cu brațele în orantă, iar una badenoidă (cercetări Călin GHEMIȘ, Cristian I. POPA și Gruia FAZECAȘ). Raportul de săpătură nu a văzut, din păcate, lumina tiparului în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, volum lansat în anul următor la Oradea. Însă una dintre statuete apare ilustrată pe coperta IV a respectivului volum, iar cealaltă s-a “rătăcit” ca “logo” pe mapele de prezentare ale sesiunii, ambele beneficiind, deci, de o tipărire, deși una ad-hoc!

¹¹ Lazăr, 1979, p. 28, pl. XVIII/b; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/6.

¹² Roth, 1943, pl. V/1; Lazăr, 1979, p. 35, pl. XVII/3, 5; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/4, 8.

¹³ Petre-Govora, 1995, p. 20-2 1, fig. 4/6-7.

¹⁴ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/1; Roman, 1976, p. 30-31, 46, pl. 51/12; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/1.

¹⁵ Balázs, 1907, fig. 17.

¹⁶ Roska, 1941, p. 302, pl. CXXIX/20; Vlassa, 1966, p. 15, pl. C/13; Luca, 2001, p. 92, fig. 3/1.

¹⁷ Ciugudean, 1983, p. 49-52, fig. 2; *Idem*, 2000, p. 39, pl. 117/3.

¹⁸ Tatár, 2006, p. 29-31, fig. 1/a-d.

¹⁹ Lazăr, 1979, p. 28, pl. XVIII/a; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/6.

Lopadea Veche²³, Pianu de Jos²⁴, Straja²⁵ și Unirea²⁶.

În cazul tipului morfologic specific Coțofeni, pe partea superioară a discului – reprezentând, în fapt, capul statuetei –, erau redați și ochii, cu ajutorul unei perforații, fragmentarea piesei conducând la conservarea doar unuia dintre ei (**Pl. 2/1 = 4/1**). Acest mod de reproducere a ochilor, prin perforarea discului, este întâlnit și în cazul altor statuete Coțofeni, sigur atestat prin exemplarele de la Agrișteu²⁷ și Straja²⁸, foarte posibil și la Lopadea Veche²⁹ și discutabil la Câlnic³⁰.

După cum se poate observa din prezentarea întregului lot de statuete de la Șeușa, cu aspect antropomorfizat evident, pe *Gorgan* lipsesc complet părți din zona aflată între șolduri și gât, deci nu știm cum erau reprezentate brațele și dacă acestea erau sau nu în orantă. Doar câte un exemplar, atât din categoria celor cu corpul plat (**Pl. 1/2 = 3/2**), cât și din categoria cu corpul cilindric (**Pl. 5/4 = 6/4**) par a sugera un început de brațe. Un braț în orantă izolat, rupt de corp și, prin urmare, imposibil de precizat cărui tip îi aparținea, atestă totuși și modelarea unor astfel de exemplare în acest sit.

Ceea ce aduce cert ca element de noutate lotul plasticii de la Șeușa sunt acele statuete având corpul modelat cu șoldurile proeminente, într-un caz cu partea inferioară discooidală (**Pl. 1/2**) iar în două cazuri terminate printr-un corp sub formă de romb sau trapez (**Pl. 1/3–4**). Canoanele de reprezentare a acestor piese nu își află originea în plastica tipică a culturii Coțofeni. Sau cel puțin așa o indică descoperirile cunoscute până în momentul de față. Statuetele întâlnite în mediul Coțofeni, cu care pot fi comparate exemplarele invocate de la Șeușa, sunt extrem de rare. Una dintre acestea e cea de la Războieni (jud. Alba), piesă care prezintă partea inferioară sub forma unui trapez (?), cu șoldurile similar redată în mod proeminent și ascuțite dar și un decor apropiat, cu motive similare, pe ambele părți ale statuetelor. În momentul publicării sale atrăgeam atenția asupra apartenenței statuetei la un tip nou, care ilustrează interferențe cu plastica de tip Baden, în rândul căreia pot fi găsite asemănări morfologice³¹. Recent a fost publicată o statueta Coțofeni din nordul Olteniei, de la Valea Răii (Râmnicu Vâlcea), piesă ce prezintă, și ea, bune asemănări ale părții inferioare, prin forma

---

²⁰ Dumitrașcu, Togan, 1971, p. 427, 434, pl. VI/1a-1b; Roman, 1976, p. 30-31, pl. 51/11; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/1.

²¹ Roth, 1943, pl. V/1; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/4.

²² Roman, 1976, p. 30-31, pl. 51/6; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/6.

²³ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/2; Roman, 1976, 30-31, pl. 51/8; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/5.

²⁴ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/1; Roman, 1976, p. 30-31, 46, pl. 51/12; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/1.

²⁵ Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/9.

²⁶ Ciugudean, 1983, p. 49-52, fig. 1; *Idem*, 2000, p. 39, pl. 117/2.

²⁷ Lazăr, 1979, p. 28, pl. XVIII/a; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/6.

²⁸ Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/9.

²⁹ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/2; Roman, 1976, 30-31, pl. 51/8; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/5.

³⁰ Roth, 1943, pl. V/1; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/4.

³¹ Popa *et alii*, 2004, p. 37-39, fig. 7; vezi și Popa, 2012a, p. 139, nota 47.

unghiulară având vârful rotunjit, cu unul dintre exemplarele de la Șeușa³² (PI. 1/3). Astfel, în cazul unor exemplare Coțofeni care nu au partea inferioară conservată, paralele cu plastica badenoidă ne permit să avansăm ipoteză că și piesele noastre este posibil să se fi terminat cu un mic “picior”, în fapt redarea la o scară redusă a celor două picioare, lipite între ele. Cele mai apropiate analogii în acest sens, credem că pot fi făcute tot cu statuetele din așezarea Baden de la Sălăcea (jud. Bihor), ambele cu șoldurile redade în mod similar, iar una dintre ele terminată cu un mic picior³³. Alte exemplare badenoide apropiate prin modul de execuție al părții inferioare se cunosc de la Vinča³⁴, Tápé-Malajdok³⁵ sau Biňa-Kirche³⁶. Un exemplar de “tranziție” între tipul cu picioare unite și cel discutat de noi, și care susține ipoteza originii statuetelor de acest gen din mediul Coțofeni este cel din așezarea “Boleráz-Baden” de la Balatonöszöd-Temetői (Ungaria)³⁷.

Statuetele cu corpul cilindric, sunt și ele fragmentare, lipsindu-le partea inferioară, esențială în înțelegerea tipului în sine. Din acest considerent, poziția corectă în desenul nostru nu poate fi absolut sigură, motiv pentru care ceea ce inițial s-a considerat a fi talpa statuetei, noi credem că poate fi partea superioară (capul). De altfel, atrăgeam atenția de ceva timp asupra posibilității apartenenței și statuetelor cu corpul cilindric la mediul Coțofeni³⁸. Unele piese întregi, precum cele descoperite la Cuied (jud. Arad) – asupra căreia au existat anumite îndoieli că ar aparține culturii Coțofeni³⁹ – sau cea de la Tibold-Daróczi⁴⁰ - acolo unde aflăm și o statueta similară celor “clasice” Coțofeni, pot sugera modul în care arătau aceste statuete. Un exemplar cu corpul cilindric, tot fragmentar, de la Răchita-*Vârful Zăpozii* beneficia și de decor în tehnica *Furchenstich*⁴¹, înlăturând orice dubiu asupra încadrării sale culturale și cronologice. Unul dintre exemplarele de la Șeușa (PI. 2/3 = 4/3) pare a continua la partea inferioară nu cu o talpă cilindrică, ci în formă de clopot (?). Astfel, prin aceste descoperiri, dintre care cele de la Șeușa apărute într-un context cert Coțofeni se confirmă un tip nou pentru plastica Coțofeni, tip ce trebuie urmărit cu atenție pe viitor, fiind posibil ca unele piese de lut fără destinație sigură să aparțină acestuia⁴².

---

³² Este evident, credem noi, că statueta nu face parte din categoria celor cu partea inferioară de formă discoidală, așa cum o încadrează autorul publicării sale; vezi Tuțulescu, 2008, p. 18, 22, pl. 21.

³³ Roman, Némethi, 1978, p. 38, pl. 44/3-4.

³⁴ Tasić, 1995, pl. XIX/6-7; Kalicz, 2002, Abb. 21/1-2.

³⁵ Banner, 1956, pl. LVIII/12; Kalicz, 2002, Abb. 14/6.

³⁶ Kalicz, 2002, Abb. 19/8.

³⁷ Horváth, 2013, p. 139, fig. 5.

³⁸ Popa, 2004, p. 130; Popa *et alii*, 2004, p. 38.

³⁹ Dudaș, 1976, p. 24, pl. II/7. Vezi și Popa, 2004, p. 130; Popa *et alii*, 2004, p. 38; Popa, 2012b, p. 167.

⁴⁰ Balázs, 1907, fig. 18.

⁴¹ Popa, 2012b, p. 94, 166-167, pl. 83/6.

⁴² În lipsa unui exemplar întreg, unele asemănări cu așa-numitele “mosoare” din lut nu poate fi ignorată total. De aceea, privite doar fragmentar, confuziile sunt ușor de făcut. A se vedea, doar

Desigur, mult mai dificil de explicat și chiar descris în momentul de față sunt piesele fragmentare de la Șeușa care nu se încadrează în niciunul din tipurile Coțofeni deja cunoscute. Nu suntem siguri, uneori, nici de partea corectă din care acestea aparțin. De pildă, exemplarul de la **Pl. 5/5 = 6/5**, prin forma părții sale inferioare, se apropie mult de o statueta, evident mai timpurie, bogat decorată, cu “cap mobil” din situl de la Păuleni-Ciomortan⁴³.

5. Elemente decorative, reprezentarea sexului și/sau simbolurilor

Cinci dintre cele 13 statuete beneficiază de elemente de decor. Maniera de ornamentare diferă, ea caracterizând, în general, anumitele tipuri prezente în sit: predominarea inciziilor în cazul pieselor din tipul cu șoldurile pronunțate și ascuțite și a împunsăturilor pentru tipul “clasic”. Se pare că prima manieră, în utilizarea predilectă a inciziilor pe forme aparte, în detrimentul tehnicii *Furchenstich*, nu reprezintă altceva decât un alt argument în plus al unor influențe Baden în mediul Coțofeni.

Registrele suprapuse, formate din linii orizontale și verticale, deși nu în forma întâlnită la Șeușa (**Pl. 1/1**), le regăsim în cazul statuetei Coțofeni din “colecția Orosz”⁴⁴. Ornamentarea prin împunsături a discului inferior al unei statuete de la Șeușa (**Pl. 1/2**) este prezentă și pe suprafața altor statuete, datate în fazele Coțofeni II (sub formă de mici impresiuni circulare, la Turdaș⁴⁵) și III (Agrișteu⁴⁶). Anumite elemente decorative pot sugera piese de port, precum brâul (**Pl. 1/1, 4**), reprezentat într-un mod extrem de clar pe statueta de la Pianu de Jos⁴⁷ ori posibil chiar pe cea de la Războieni⁴⁸. Într-un alt caz, la gâtul unei statuete de la Șeușa (**Pl. 2/1**), cele trei șiruri orizontale de linii întrerupte pot fi interpretate ca o posibilă reprezentare a unei podoabe de gât, analogiile fiind destul de numeroase în rândul plasticii antropomorfe Coțofeni (Lopadea Veche⁴⁹, Războieni⁵⁰, Vâlcele⁵¹). Motivul “triunghiurilor îngropate”, realizate exclusiv din incizii pe una dintre fețele a două statuete de la Șeușa (**Pl. 1/3–4**), le regăsim executate în aceeași manieră, la Pianu de Jos⁵², în tehnica împunsăturilor succesive, la Boarta⁵³, ori prin combinarea celor două tehnici la Războieni⁵⁴.

---

ca exemplu, fragmentele publicate recent din așezarea Coțofeni de la Rotbav (Dietrich *et alii*, 2014, p. 356, pl. 39/8-11).

⁴³ Lazarovici *et alii*, 2000, pl. X/5.

⁴⁴ Tatâr, 2006, p. 29-31, fig. 1/a-d.

⁴⁵ Roska, 1941, p. 302, pl. CXXIX/20; Vlassa, 1966, p. 15, pl. C/13; Luca, 2001, p. 92, fig. 3/1.

⁴⁶ Lazăr, 1979, p. 28, pl. XVIII/b; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/6.

⁴⁷ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/1; Roman, 1976, p. 30-31, 46, pl. 51/12; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/1.

⁴⁸ Popa *et alii*, 2004, p. 38, fig. 7.

⁴⁹ Paul, 1969, p. 72, pl. XV/2; Roman, 1976, 30-31, pl. 51/8; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/5.

⁵⁰ Popa *et alii*, 2004, p. 37-39, fig. 7.

⁵¹ Roman, 1976, p. 30, pl. 51/10.

⁵² Paul, 1969, p. 72, pl. XV/1; Roman, 1976, p. 30-31, 46, pl. 51/12; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 117/1.

⁵³ Dumitrașcu, Togan, 1971, p. 427, 434, pl. VI/2; Roman, 1976, p. 30-31, pl. 51/9; Ciugudean, 2000, p. 39, pl. 118/2.

⁵⁴ Popa *et alii*, 2004, p. 37-39, fig. 7.

Reprezentarea sexului o avem doar în cazul uneia dintre statuetele antropomorfe de la Șeușa. Dar și în acest caz (**PI. 1/4**) putem întrevedea, mai degrabă, o sugereare a sa prin intermediul unor motive formate din linii incizate, executate paralel cu laturile părții inferioare și care se închid spre zona șoldurilor cu o bandă incizată în rețea. Zona centrală astfel cruțată oferă imaginea unui triunghi cu vârful în jos, ce poate fi asimilat triunghiului pubian. Reprezentarea sexului, întotdeauna feminin, pe plastica antropomorfă Coțofeni, este indicat prin triunghiuri incizate, însă de dimensiuni mult mai mici (Agrîșteu, Pianu de Jos și Unirea). O formă sugerată doar din două linii în unghi cu vârful în jos este luată în considerare și pentru sexul statuetei descoperită la Valea Răii (Râmnicu Vâlcea)⁵⁵. Această manieră de reprezentare este însă comună unor statuete din cadrul culturii Baden, unde sexul apare redat prin linii paralele ce închid triunghiuri mari, îndreptate cu vârful în jos⁵⁶, destul de apropiate statuetei discutate de noi de la Șeușa.

6. Datare

Datarea per ansamblu a sitului Coțofeni de pe *Gorgan*, iar în consecință și a plasticii antropomorfe de aici, este exclusiv în faza a III-a. Nuanțări mai fine pot fi totuși făcute. De pildă, toate complexele, care au furnizat astfel de descoperiri, aparțin primului nivel Coțofeni: complexul L 1/2000, care a oferit și cele mai multe piese (**PI. 1/2; 2/3-4**), L 10/2004 (**PI. 1/1**)⁵⁷, dar și G 7/2004 (**PI. 1/3**). Aceluiași nivel îi aparține o altă statueta, găsită în vecinătatea L 1/2000 (**PI. 2/2**). Și statuetele care provin din stratul de cultură indică secvențe evolutive diferite din stratigrafia sitului. Marea majoritate a statuetelor antropomorfe Coțofeni cunoscute se datează, de altfel, similar celor de la Șeușa, în faza finală a culturii (Agrîșteu, Boarta, Câlnic, Lopadea Veche, Modoia, Răchita, Războieni, Straja, Sebeș-*Râpa Roșie*, “colecția Orosz”), iar prezența lor în primele două faze este mult mai redusă.

7. Concluzii

Statuetele antropomorfe găsite în așezarea de la Șeușa-*Gorgan*, prin numărul și morfologia lor, dar și prin contextul din care provin, formează un lot a cărui studiere contribuie la cunoașterea unui segment al culturii Coțofeni încă văduvit de nepublicarea unor descoperiri sistematice.

O observație ce trebuie subliniată este cea a stării fragmentare a tuturor pieselor de plastică antropomorfă Coțofeni și din situl de la Șeușa-*Gorgan*, fapt ce se înscrie în nota generală din aria acestei culturi. Fragmentarea statuetelor era un obicei practicat frecvent la comunitățile preistorice; această fragmentare se putea produce fie în timpul ceremoniilor de cult, fie după, urmate apoi de abandonarea pieselor, ce își vor găsi, cel puțin în cazul culturii Coțofeni, un alt context de descoperire decât unul cu

---

⁵⁵ Tuțulescu, 2008, p. 22, pl. 21.

⁵⁶ Kalicz, 2002, Abb. 14/6; 20/1-2; 25/4; 26/5.

⁵⁷ Pentru cele două locuințe, a se vedea Ciută *et alii*, 2001, p. 70; Ciută, Gligor, 2001, p. 243; *Ibidem*, 2003, p. 5, fig. 6, 9; Ciută *et alii*, 2004, p. 331-332, fig. 6; Ciută *et alii*, 2005, p. 368; Ciută, Gligor, 2006, p. 255, 257, fig. 10-11.

valențe rituale⁵⁸. Un aspect legat practici ritual-cultice în cazul locuirii Coțofeni de la Șeușa-*Gorgan* a fost, de altfel, evidențiat și cu prilejul descoperirii unei locuințe de suprafață, sub care a fost surprinsă o *groapă de fundare*, în care au fost găsite mai multe vase ceramice întregi⁵⁹.

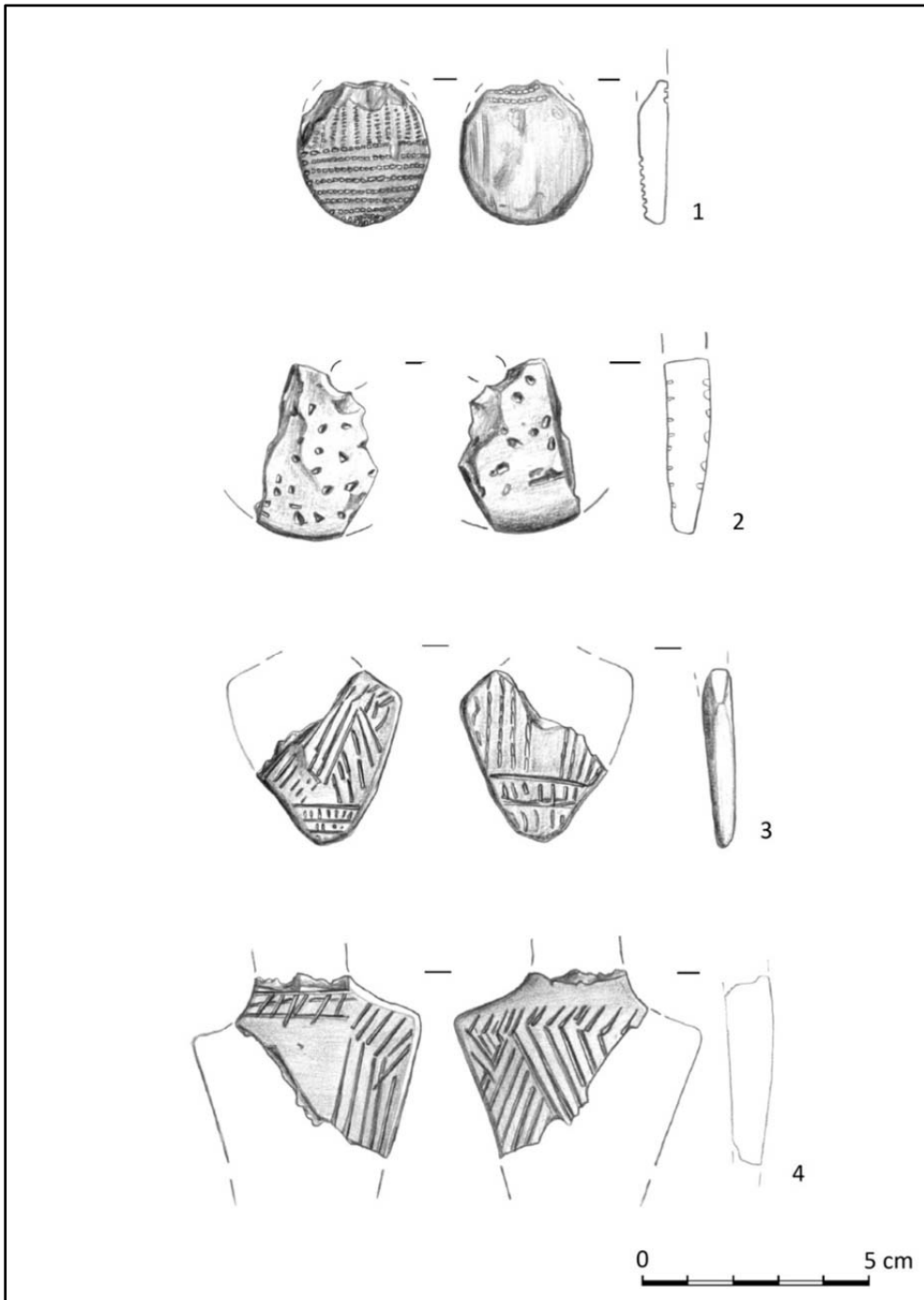
Numărul ridicat al fragmentelor de statuete recuperate de la Șeușa, comparativ cu alte situri, se datorează unor aspecte concrete: derularea unei săpături sistematice, datarea descoperirilor în faza Coțofeni III, în care această plastică se întâlnește cu predilecție, precum și natura sitului, în care unele complexe, cu descoperirile aferente, sunt asociate unor practici magico-religioase. Dintr-un astfel de complex face parte și singura statueta antropomorfă Coțofeni cunoscută cu o astfel de proveniență.

Ineditul plasticii de la Șeușa este oferit însă, în primul rând, de morfologia unora dintre exemplare, oferind posibilitatea deschiderii unor noi discuții asupra tipurilor considerate ca specifice culturii Coțofeni, relevând cu pregnanță faptul că suntem încă tributari unui stadiu al cercetărilor ce va trebui depășit odată cu publicarea rezultatelor unor cercetări noi.

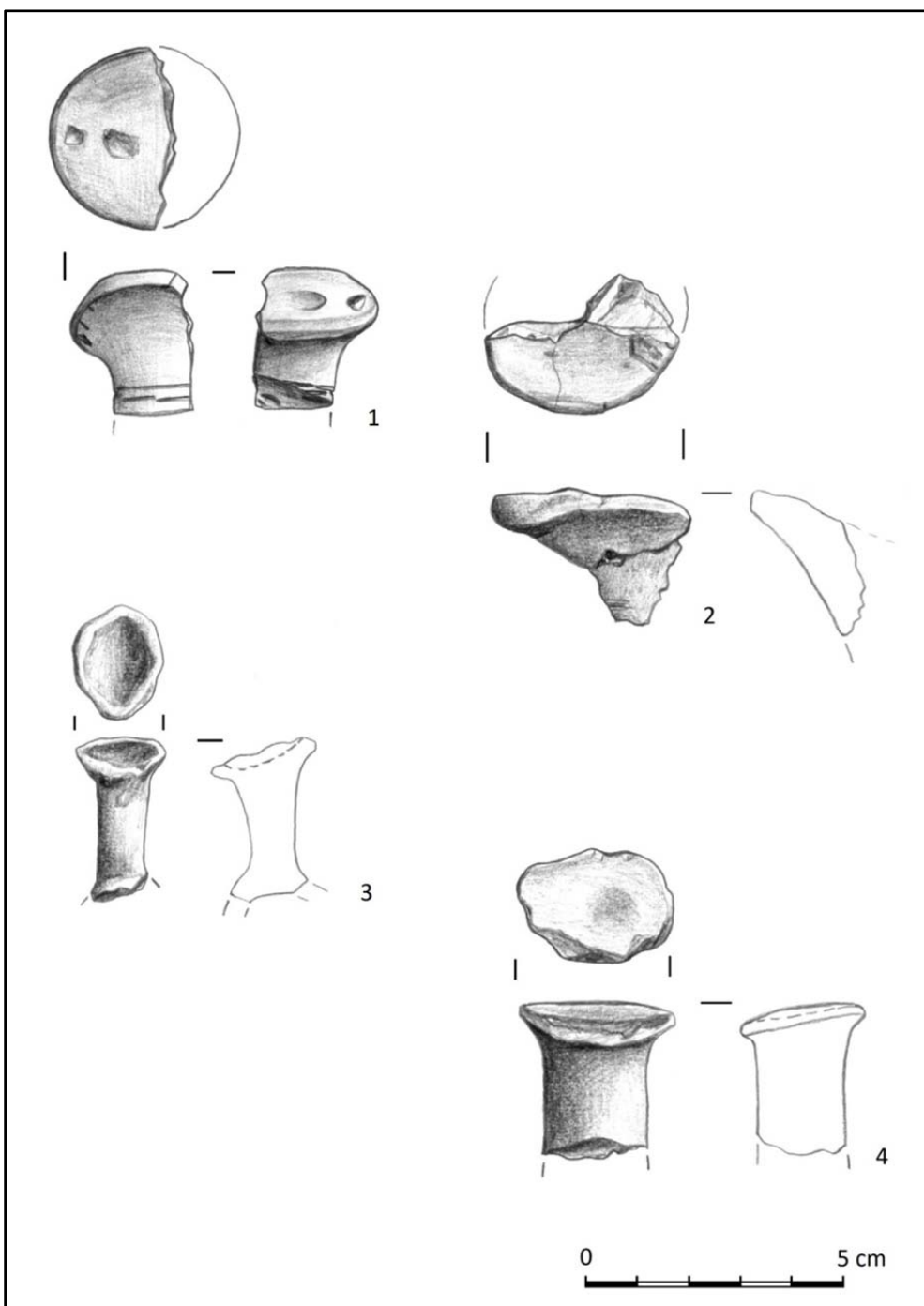
---

⁵⁸ Pentru problematica din aria culturii Baden, mult mai bine documentată în prezent, a se vedea Kalicz, 2002, p. 11-12.

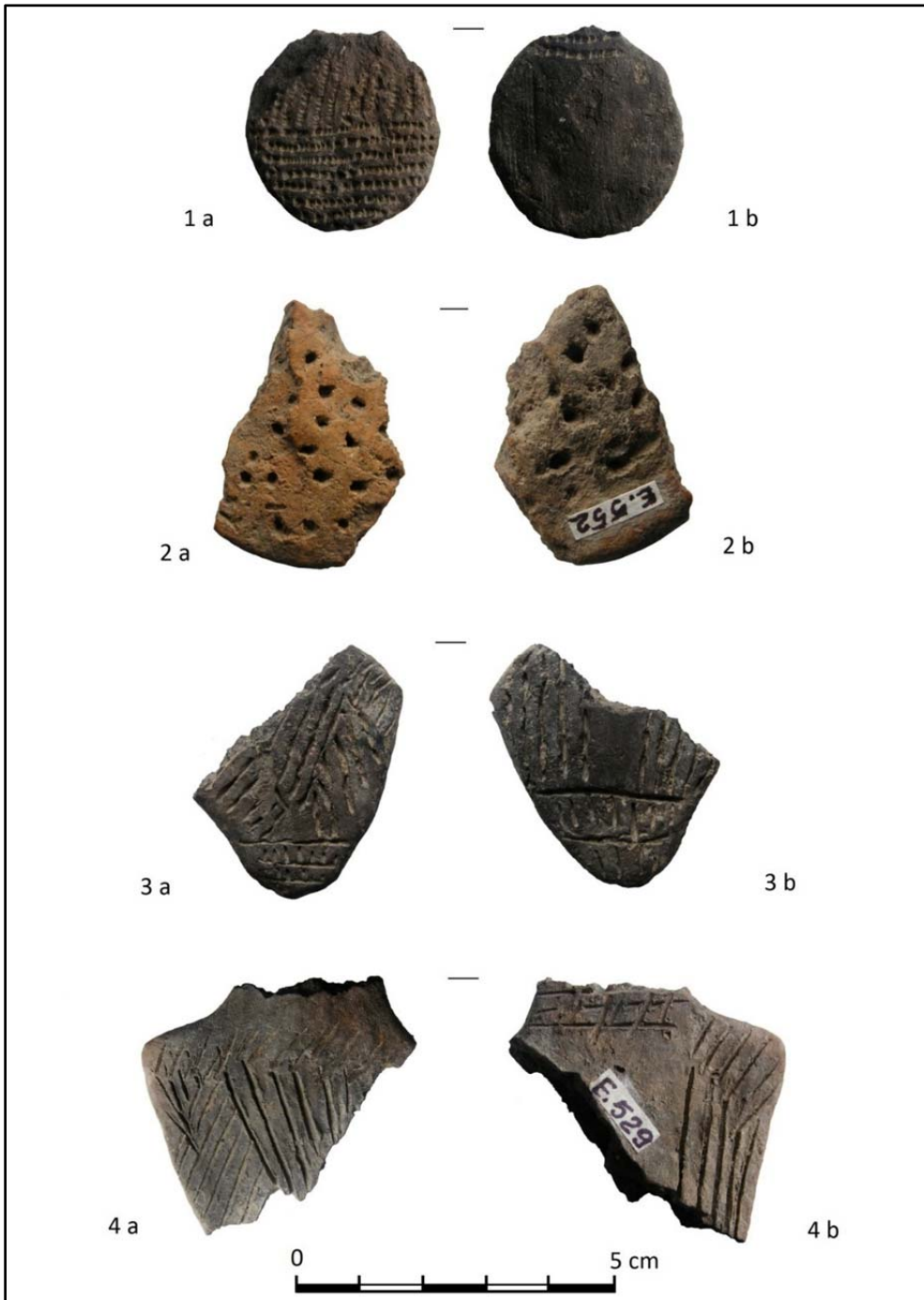
⁵⁹ Ciută, 2010.

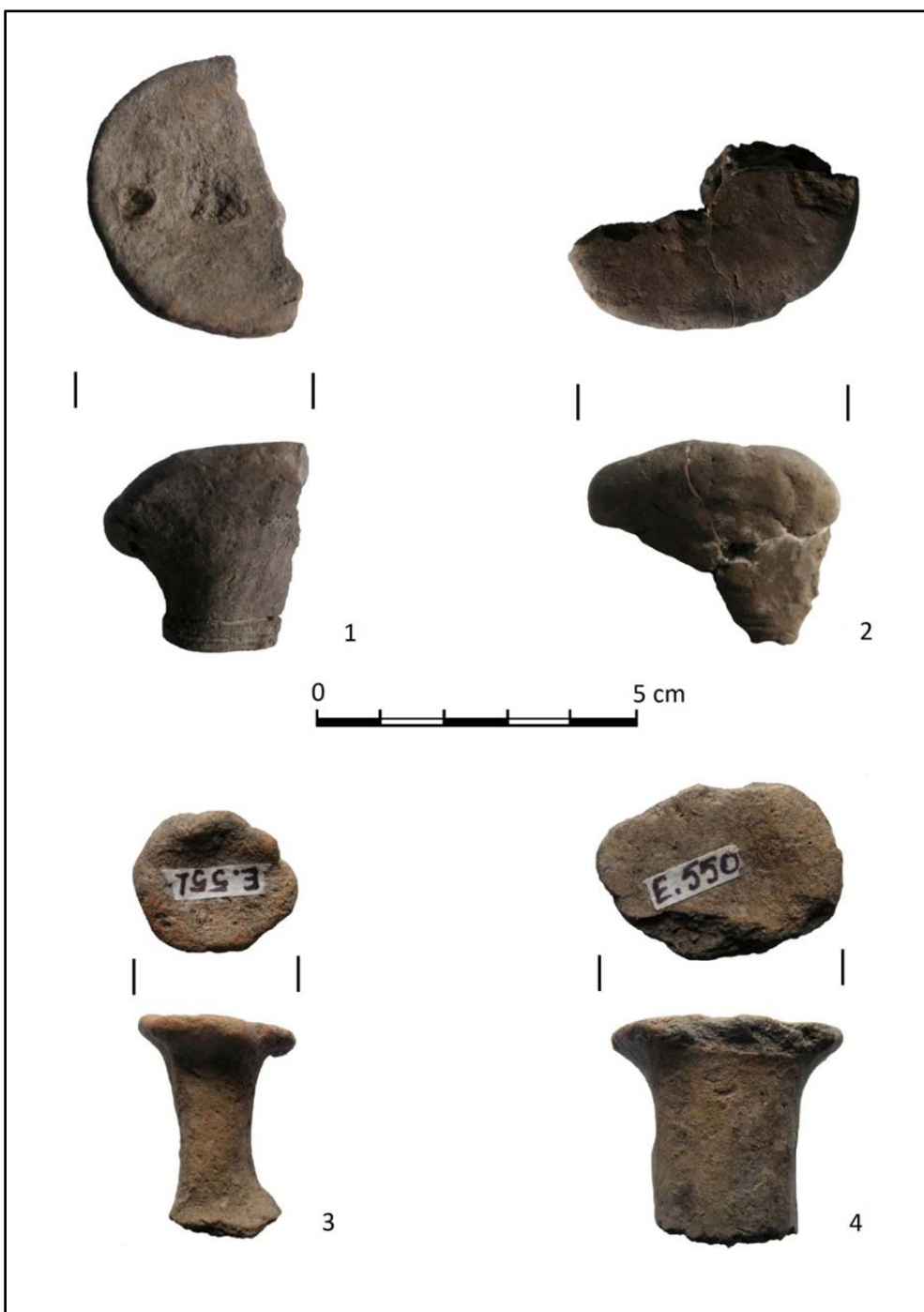
Pl. 1. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (desen).

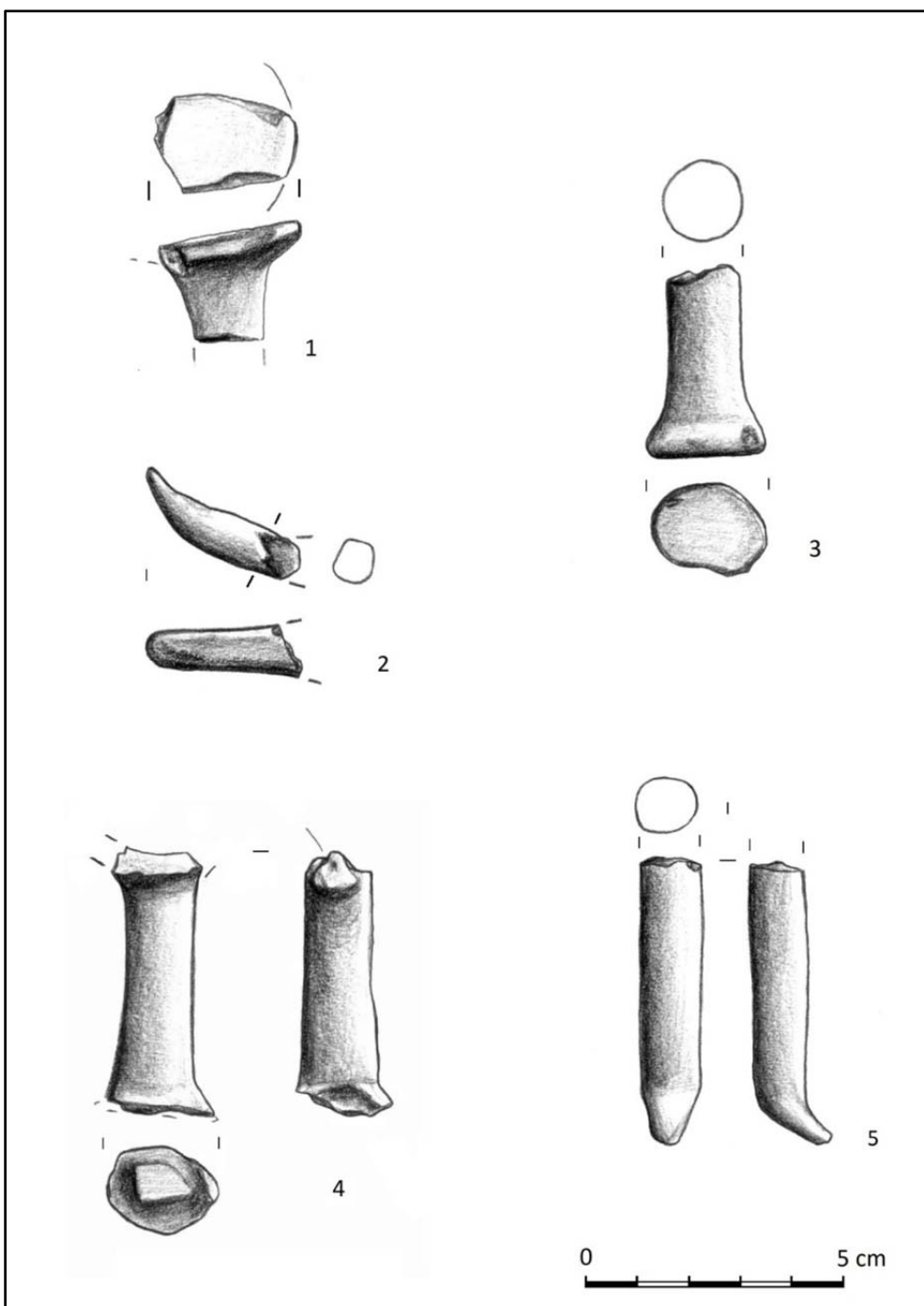
Pl. 2. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (desen).

Pl. 3. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (foto).

Pl. 4. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (foto).

Pl. 5. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (desen).

Pl. 6. Plastică antropomorfă Coțofeni de la Șeușa-Gorgan (foto).

Fig. 1. Fragment de statueta antropomorfă Coțofeni descoperit în cuprinsul locuinței L 10/2004.

Fig. 2. Șeușa-Gorgan, Groapa 1/2001.

BIBLIOGRAFIE

- Balázs, 1907 BALÁZS Béla, *A Tibold-Daróczi (Borsod megye) bérczúti őstelep*, În: *Archaeologiai Értesítő*, Új Folyam, XXVII-3, 1907, p. 247-265.
- Banner, 1956 János BANNER, *Die Pécelér Kultur*, *Archaeologica Hungarica*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 314 pg., 124 planșe.
- Ciugudean, 1983 Horia CIUGUDEAN, *Noi piese de plastică antropomorfă aparținând culturii Coțofeni*, În: *Apulum*, XXI, 1983, p. 49-52.
- Ciugudean, 2000 Horia CIUGUDEAN, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, 26, Ed. Mirton, Timișoara, 2000, 282 pg., ISBN 9735851784.
- Ciută, 2008 Marius CIUTĂ, *An Chalcolithic Cultural Pit (Bothroy) discovered at Șeușa-Gorgan (Alba county)*, În: Vasile COTIUGĂ, Felix A. TENCA-RIU, G. BODI (eds), *Itinera Praehistorica. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 2009, 356 pg., ISBN 978-973-703-484-7; p. 101-120.
- Ciută, 2010 Marius CIUTĂ, *Despre o groapă de fundare a unei locuințe Coțofeni, descoperită la Șeușa-Gorgan (com. Ciugud, jud. Alba)*, În: *Terra Sebus*, 2, 2010, p. 47-70.
- Ciută, 2015 Marius CIUTĂ, *Noi precizări cultural-cronologice privind locuirea Decea Mureșului de la Șeușa-Gorgan (com. Ciugud, jud. Alba)*, În: *Sargetia* (SN), V, 2015, p. 145-154.
- Ciută, Gligor, 2001 Marius CIUTĂ, Adrian GLIGOR, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, În: Mircea Victor ANGELESCU, Corina BORȘ, Irina OBERLÄNDER TÂRNOVEANU (eds), Sorin OANȚĂ, Bogdan TĂNĂSESCU, Florela VASILESCU, Tiberiu VASILESCU, *Cronica Cercetărilor Arheologice - campania 2000*, [prezentată la] A XXXV-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Suceava, 23-27 mai, 2001, Ministerul Culturii și Cultelor, Direcția Generală a Patrimoniului Cultural, Serviciul Arheologie, cIMeC - Institutul de Memorie Culturală, București, 2001, 380 pg., ISBN 973-85287-0-4; p. 242-243.
- Ciută, Gligor 2003 Marius CIUTĂ, Adrian GLIGOR, *Descoperiri arheologice în situl de la Șeușa-„Gorgan” (com. Ciugud, jud. Alba). I*, În: *Apulum*, XL, 2003, p. 1-37.
- Ciută, Gligor 2006 Marius CIUTĂ, Adrian GLIGOR, *Neue Funde aus Șeușa-„Gorgan” (Gemeinde Ciugud, Kreis Alba) in Siebenbürgen*, În: *Das Altertum*, 51, 4, 2006, p. 251-279.
- Ciută, Marc, 2012 Marius Mihai CIUTĂ, Antoniu MARC, *Locuirea Decea Mureșului de la Șeușa-„Gorgan” (com. Ciugud, jud. Alba)*, În: *Apulum*, XLIX, 2012, p. 13-44.
- Dietrich et alli, 2014 Laura DIETRICH, Oliver DIETRICH, Cristian Eduard ȘTEFAN, *Așezările Coțofeni de la Rotbav, Transilvania de sud-est*, În: Cristian-Eduard ȘTEFAN, Mihai FLOREA, Sorin-Cristian AILINCĂI, Cristian MICU (eds), *Studii privind preistoria sud-estului Europei. Volum dedicat memoriei lui Mihai Șimon*, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion", Muzeul Brăilei, Ed. Istros, Brăila, 2014, 472 pg., ISBN SBN 978-606-654-110-7; p. 337-410.

- Dudaş, 1976 Florin DUDAŞ, *Descoperiri eneolitice pe valea Crişului Alb*, În: *Crisia*, VI, 1976, p. 21-34.
- Dumitraşcu, Togan, 1971 Sever DUMITRAŞCU, George TOGAN, *Săpăturile arheologice de la Boarta-„Cetăţuie” (jud. Sibiu)*, În: *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 423-437.
- Horváth, 2013 Tünde HORVÁTH, *A Transzcendens megnyilvánulása: kultuszárnyak Balatonöszöd-Temetői dűlő Boleráz/badeni településen*, În: *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 1, 2013, p. 137-176.
- Kalicz, 2002 Nándor KALICZ, *Eigenartige antropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im karpatenbekcen*, În: *Budapest Régiségei*, XXXVI, 2002, p. 11-53.
- Lazarovici et alli, 2000 Gheorghe LAZAROVICI, Adrian LUCA, Dan BUZEA, Cosmin SUCIU, *Descoperirile Cucuteni-Ariuşd de la Păuleni*, În: *Angustia*, 5, 2000, p. 103-130.
- Lazăr, 1979 Valeriu LAZĂR, *Aşezări de înălţime cu terase Coţofeni în Transilvania*, În: *Marisia*, IX, 1979, p. 27-38.
- Luca, 2001 Sabin A. LUCA, *Aşezări neolitice pe Valea Mureşului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaş-Luncă.I. Campaniile anilor 1992-1995*, Bibliotheca Musei Apulensis, XVII, Ed. Economică, Alba Iulia, 2001, 210 pg., ISBN 9789730005462.
- Paul, 1969 Iuliu PAUL, *Aşezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Podei)*, În: *Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 14, 1969, p. 33-88.
- Petre-Govora, 1995 Gheorghe I. PETRE-GOVORA, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Ed. Petras, Râmnicu Vâlcea, 1995, 90 pg + 75 pl. + 2 h.
- Popa, 2004 Cristian I. POPA, *Reprezentări speciale pe ceramica de tip Coţofeni. Aspecte ale cultului urano-solar în preistorie*, În: *Apulum*, XLI, 2004, p. 113-145.
- Popa et alli, 2004 Cristian I. POPA, Gabriel T. RUSTOIU, Pantelimon POPOVICI, *Două noi piese de plastică preistorică*, În: *Patrimonium Apulense*, IV, 2004, p. 36-48.
- Popa 2012a Cristian Ioan POPA, *Cel mai vechi tip de plastică antropomorfă Coţofeni. Statueta cu capul mobil de la Petreşti*, În: *Terra Sebus*, 4, 2012, p. 133-153.
- Popa, 2012b Cristian Ioan POPA, *Contribuţii la preistoria Văii Sebeşului. Locuiri Coţofeni din zona deluroasă*, Bibliotheca Musei Sebesiensis, III, Ed. Mega - Ed. Altip, Cluj-Napoca - Alba Iulia, 2012, 469 pg., ISBN 978-606-543-305-2.
- Roman, 1976 Petre I. ROMAN, *Cultura Coţofeni*, Biblioteca de Arheologie, XXVI, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1976, 216 pg.
- Roman, Némethi, 1978 Petre I. ROMAN, Ioan NÉMETHI, *Cultura Baden în România*, Biblioteca de arheologie, XXXI, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1978, 160 pg.
- Roska, 1941 Márton ROSKA, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és régiségtárában*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1941, 350 pg.

- Roth, 1943 Fritz ROTH, *Abschluß der Ausgrabungen im nordischen Steinzeitdorf von Kelling*, În: *Deutsche Forschung im Südosten*, Sibiu, 2, 1943, p. 440-459.
- Tasić, 1995 Nikola TASIĆ, *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*, Posebna izdanja, 61, Balkanološki Institut (Beograd), Ed. Draganić, Beograd, 1995, 206 pg.
- Tatár, 2006 Árpád TATÁR, *Un idol antropomorf aparținând culturii Coșofeni, aflat în colecția Orosz Endre din Cluj*, În: *Patrimonium Apulense*, V-VI, 2006, p. 29-34.
- Tuțulescu, 2008 Ion TUȚULESCU, *Câteva contribuții la cunoașterea culturii Coșofeni de pe raza municipiului Râmnicu Valcea. Cercetările arheologice din anul 2002 de la Valea Răii-Copăcelu*, În: *Studia Universitatis Cibiniensis*, Serie Historica, Sibiu, 5, 2008, p. 17-27.
- Vlassa, 1966 Nicolae VLASSA, *Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș*, În: *Sargetia*, IV, 1966, p. 9-16.